

Fæsteforhold og fæstebønder

Foredragsholder:

Kathrine Tobiasen, Bibliotekar

Torsdag d. 23.11.2023 kl. 19:00

Mange af vores forfædre har levet som fæstebønder og været undergivet en godsejer, når vi er tilbage i 1700-tallet. Hvordan var det at være fæstebonde, og hvilke regler gjaldt for fæstet? Vi får præsenteret en lang række kilder, som kan fortælle om anernes liv, og hører om, hvor finder vi dem.

Fæste er brugsretten til jord/ejendom for en eller flere personers livstid.

I løbet af middelalderen overgik flere og flere til at blive fæstere. Det var nogenlunde frivilligt. Man fik beskyttelse i usikre tider mod at man overlod sin ejendom til godsejeren. Det var på et tidspunkt ikke fæstere der skulle stille til krig mv.

1640-1720: Rigtig mange tabte krige, epidemier - det gav problemer med at betale skatter og afgifter.

Efter 1720: Det var en mere fredelig tid. Det gav ro til at koncentrere sig om landbruget. Befolkningstilvækst.

Fra ca. 1750: Reformtanker, Franske revolution, demokrati

Lovgrundlag: Christian V's danske lov. 3. bog Om verdslig- og Huus Stand - 13 kapitel "Om Landboe og fæstebønder eller landhandel". Der står at man er sikret sin fæste ved at være lydig, betale sin landgilde til tiden og ikke udleje sin gård.

Hvis en fæster dør, så kan enken blive siddende i gården. Hvis hun gifter sig, skal den nye ægtefælle have et fæstebrev. Han kan ikke bare komme ind og dyrke gården.

Hvem ejer jorde igennem tiden:

- Middelalderen: Kirken og adlen
- Efter reformationen: Kronen overtager kirkens gods og adlen bliver mægtigere
- Gennem 1700-tallet: Kronen mangler penge så den sælger gods. Adlen og velhavende bønder køber. Det kan også være institutioner - som hospitaler (som fattiggårde eller gårde hvor ældre mennesker kan bo, universiteter, skoler mv.
- Slutningen af 1700-tallet: Adlen begynder at sælge

Fæstebrev:

Skrives i to eksemplarer - en til godsejeren og fæsteren (der underskrives selv, så er man heldigt at finde et fæstebrev, så har man sin forfaders underskrift - der er dog ikke bevaret særligt mange fæstebreve).

Fra 1719 indføres i fæsteprotokoller.

Jordlodderne var af forskellige størrelse, men det var almindeligt med 3 tønder land.

I fæstebrevet finder man teksten ”Gjør vitterligt at jeg til (Fæsteren)” osv. Der er nærmest en fast skabelon, så har man set et par stykker, er alle andre ret let at læse. Vilkårene kan godt være forskellige, f.eks. at man forpligter sig til at indgå ægteskab med enken på gården, eller datteren.

”Boel” er et lille husmandssted

”Husbond” er godsejeren

Man får tit nogle heste, en plov, en harve samt en til to vogne.

”Indfæstning”: Man betaler når man overtager gården. Det er ikke altid nævnt i fæstebrevet. Kan variere fra få rigsdaler og op til 100 rigsdaler (det sidste er dog sjældent). Det kan også undlades, hvis gården er i dårlig stand.

”Landgilde”: En fæsters årlige afgift - oprindeligt var det i naturalier, men med tiden var det penge, man betalte.

Landgilde er afhængig af gårdens størrelse og afstanden til herregården (hvis der er langt til herregården - det kan være meget svært eller umuligt at betale i naturalier.

Det kan være en kombination: F.x. 8 rdl (rigsdaler) samt 10 geder og 50 aborrer.

”Hoveri”: Arbejde hvor man skal arbejde for godset.

- Gangdage - arbejdsdage (uden at have redskaber)
- Spanddage - man skal møde med heste.
- Pløjedage - Hest og plov (man skal være flere til at drive heste og plov).
- Ægter - Man er forpligtet til at foretage rejser - f.x. flytte noget til et andet sogn - det kan være kortere eller længere rejser.

Indkaldt til hoveri ved bud eller ridefoged. Det kan også være en anden fæster som indkalder. Nogle gange er det søn eller karl som forretter hoveri eller en af kvinderne på gården (tjenestepige, datter).

Hoveri er ikke altid beskrevet i fæstebrev. Så kan man være heldig at finde en betegnelse for et helt sogn, hvor hoveriets omfang er bestemt. Man kan også være forpligtet til at hjælpe ildebrande (både på godset eller andre fæstegårde). Der fandtes ikke et brandvæsen, så man var nødt til at hjælpe hinanden. Det lyder meget naturligt, men nogle gange er det beskrevet i fæstebrevet.

Stavnsbåndet:

Indført af 1733 af Chr. d.6. ophævet 1788 af Frederik. d. 6.

Stavnsbåndet betød at unge karle skulle blive på deres gård fra de var 4/14 til 36/40 år. Først 14-36 år og det blev udvidet fra 4 år til 40 år. (Det for at forhindre misbrug af tidligere regel, hvor man kunne sende dem væk inden de blev 14).

De værnepligtige skal møde til eksercits hver søndag efter kirketid. (det kunne være et stykke vej f.x. i et andet sogn). Opsætsighed mod officererne straffes korporligt med prygl eller træhest.

Danske atlas, 1769. Erich Pontoppidan - det er en forgænger for Trapp Danmark.

Man kunne få et rejsepas - ellers må man ikke tage væk fra amtsgrænserne. Passet skulle fremvises, f.eks. ved ombordstigning af færge.

Rejsepas for tidsbegrænsede rejser udstedes af sognepræsten.

Frihedspas - udstedes af godsejeren mod betaling. (Hvis man ville helt væk fra godset.) Det var dyrt.

Bierhverv: Kun erhverv som er tæt forbundet med landbruget. (se billede)

Pottemagere - Randers og Varde (3 sogne nord for Varde - I Folketællingen står der ved mange at de gør gryder) - Primitiv fremstilling af ”Jydepotter” uden drejeskive og ovn (man brændte dem i et hul i jorden). Det var en god indtægtskilde. Man skulle gifte sig med dygtige piger (god i leret).

Herning: Hosebinderi - leret jord derfor ikke meget kornavl. Men der kunne avles får og de kunne give uld - derfor er der meget tekstilindustri i dag. De havde også lidt kornavl til føde til fårene.

Smugleri var naturligvis ikke lovligt, men foregik alligevel meget i grænselandet mellem Danmark og hertugdømmen Slesvig. Mange blev ret velhavende af det ”bierhverv”.

Studeavl og studehandel - især i Vestjylland ved de store åer f.x. Skjern, Tarm å. Der var grænser for hvor mange stude man måtte have som bonde. De måtte heller ikke selv sælge dem (eller kun begrænset), da de jo så var en slags købmand. Måske solgte de lidt i smug alligevel. Nogle bønder var meget velhavende hvis de solgte mange stude.

I et skifte efter en meget velhavende studehandler, ser vi at han efterlader sig to guldringe, som er helt usædvanligt på landet, og udenlandske mønter, der vidner om handel med udlandet. Derudover en ”vendt kjole”. En kjole den gang var en lang frakke til mænd. Når den uldkjole var slidt, sprættede man den op og vendte foret og så var den så god som ny.

Formueforhold: Det findes især i skifterne. Skifteforvalteren (for fæstebønderne var det godsejeren). Der var sjældent penge (ellers var de ofte skjult inden skifteforvalteren kommer). Man skulle betale arveafgift. Man kan også i skifterne se om der gæld.

At være selvejer behøver ikke at betyde, at man er mere velhavende end fæstere (men ofte er man lidt mere end fæstere).

Ud fra nogle bevarede regnskabsbøger kan man godt se, at nogle fæstere har fået lov til at sælge noget (man fik lov af godsejeren). Enkelte fæstere kunne faktisk blive ret velhavende. Nogle fik så stor en formue, at de kunne låne penge ud til andre, f.eks. til selvejere, der ikke selv havde råd til hele gårdens pris, eller sågar til godsejere.

Landboreformerne i slutningen af 1700.

Udskiftning af landbrugsjorden. Jorden var stykket ud i små bider. Et stort kludetæppe, da alle skulle have dårlig og god jord. Så boede og arbejdede man sammen. De enkelte gårde fik jorden samlet omkring sig. Det var svært, da man tit boede tæt i landsbyen. Det var utrygt at forlade landsbyen og skulle bo for sig selv ude ved sin jord. Det gik langsomt (først i 1780 så blev det lovgivet - man kunne ikke købe selvejer, hvis den ikke var udskiftet). Staten pressede på at det blev gjort, men det udførtes af godsejeren og selvejererne. Så blev der tilkaldt en landmåler og så kom der forslag over hvordan det skulle fordeles. Nogle af udskiftningsrapporterne findes i rigsarkivet (via Daisy) og nogle via lokalarkiver eller godserne selv. Hele byen skulle være enige, da det ellers ikke kunne lade sig gøre.

Reform af fæstevæsenet

Ophævelse af stavnsbåndet - Stred mod demokratiske kræfter. Det var symbolsk - bønderne var også bundet på andre måder (fæster mv).

Overgang til selveje - Der skal penge til - hvis man ikke havde nogen, så kunne man låne - enkekasser fra byerne og tidlig form for kreditforening eller velhavende folk eller godsejeren.

Drivkraften var de nye tanker om lighed og frihed og landbruget skulle være mere produktivt da der var større befolkning som skulle brødfødes.

Ophør af fæstevæsenet.

- Godsslagtinger (fra midten af 1700-tallet) folk fra byerne, velhavende købmænd de købte godser og solgte alle gårdene ud
- Auktioner over gårde fra godser - anden halvdel af 1700 tallet
- Stamhuse - store godser skulle være samlet det var problemer ved frasalg.
- Grundloven i 1849 - Man måtte nu selv bestemme, men der var også ejendomsretten. Godsejeren ejede jo gårdene og kunne ikke bare tvinges til at afgive gårdene/jordene
- Lov af 30. juni 1919 (tvungen fæsteafløsning): Der var stadig forpagtning af huse.

Problemer i forbindelse med udskiftningen.

Opgaveansvar:

- Hvem skal kræve skatter ind, når godsejeren ikke var der mere. Det blev staten.
- Der skal udskrives soldater - Det blev staten - det blev starten på lægdsrullerne
- Skifteforvaltning og overformynderi - Herdsfogederne og byfogederne overtog dette.
- Finansiering – der etableres bank- og kreditinstitutioner

Kilder:

- Godsarkiver
- Jordebøger
- Matrikler
- Udskiftningssager
- Præsteindberetninger

Hvor skal jeg finde mine aner:

Hvilket gods hører de under

Løsning er stednavnregistre

Stednavnregistre fra Sjælland - findes kun i bogform

Jylland og Fyn findes på arkivalier online (søg i daisy på titelnavnet).

Family search - Vælg søg for neden katalog - skriv sogn i søgefelt og klik på søg. Søg i probate records (skifteprotokoller - der hvor skifteprotokollerne hører til, så kan man se hvem der er godsforvalter i en by.

Fæste og skifter: www.faesterogskifter.dk

Der kommer flere og flere ting til på fæster og skifter.

Rigsarkivets vejledninger -

Find arkivalierne (se billeder).

Eksempel: Jordebog

Fæsterne er skrevet til venstre

Hartkorn

Avgift - det de skal betale i landgilde.

Bog over indfæstninger:

3 unge karle har accorderet deres fripas for 20 henh. 30 rd.

Leiermål er uægteskabeligt sexuel samkvem - man betaler en bøde til godsejeren.

Hoveriprotokol viser regnskab for arbejdsdage osv.

Reserveruller - godsejerens form for lægdsruller